

ETICĂ ȘI INTEGRITATE ACADEMICĂ

Etica, disciplină filozofică al cărei obiect de studiu îl constituie morala

Pentru oamenii ce nu se îndeletnicesc cu filozofia, cuvântul „etică“ sugerează un ansamblu de standarde în raport cu care un grup sau o comunitate umană decid să-și regleze comportamentul - spre a deosebi ce este legitim sau acceptabil în urmărirea scopurilor lor de ceea ce nu este așa. Se vorbește în acest sens de o „etică a afacerilor“ sau de o „etică medicală“. Nu toate utilizările termenului se cer asociate neapărat cu o activitate specifică. Dacă are sens să vorbim de respectarea anumitor principii într-o sferă de activitate determinată ca medicina sau comerțul, atunci pot foarte bine să existe standarde de moralitate aplicabile oamenilor nu doar în virtutea rolurilor lor particulare, ci, în mod general, în raport cu faptul că sunt oameni care trăiesc printre alți oameni. În țările occidentale, cel mai clar exemplu al unui asemenea sistem ar fi doctrina morală creștină.

Sensul filozofic al termenului „etică“ are evidente legături cu această accepțiune cotidiană, dar nu este identic cu ea. Ca orice altă îndeletnicire filozofică, cercetarea etică vizează principiile fundamentale și conceptele de bază ce se regăsesc sau ar trebui să se regăsească în orice domeniu particular al gândirii și activității umane. Fiind o ramură a filozofiei, etica e un studiu teoretic. Prin aceasta ea diferă de „etica“ în sensul profan schițat mai înainte prin aceea că orice corp real de credințe etice, de exemplu etica creștină, este menit a fi nu doar o expunere și analiză a anumitor doctrine teoretice, ci și un ghid de viață practic. „Etica“ filozofică și „etica“ în sens nefilozofic au ca element comun obiectul lor; filozofii moralei studiază tocmai acele sisteme care urmăresc să călăuzească viața oamenilor ca oameni. Este totuși important să nu fie supralicitată în acest context distincția dintre profan și filozof; în măsura în care omul de rând gândește critic despre propriile-i vederi morale sau despre cele ale altora, sau meditează asupra justificării lor, sau le compară cu alte atitudini, rivale, el este în felul său un filozof al moralei.

În sens clasic, etica s-a îndeletnicit cu activități de acest gen. Speculația, însă, a trecut la răstimpuri și dincolo de preocuparea directă pentru chestiuni pe care un nefilozofii le-ar considera ca ținând de etică. Vom releva aici trei căi pe care se pot angaja filozofii, căi ce pot fi socotite șosele magistrale în teritoriul eticii, dar care într-un fel sau într-altul tind să se îndepărteze de preocupările curente ale vieții morale.

1) Un etician se poate apleca asupra unui ansamblu de principii, virtuți și atitudini recunoscute de un grup sau de o instituție existente, ansamblu ce nu este în chip primordial filozofic (dat fiind că are scopuri practice și nu teoretice), spre a încerca să explice și să analizeze liniamentele lui morale de bază. În această categorie ar intra, bunăoară, orice critică a eticii creștine. Mai frecventă este situația în care un etician investighează o teorie morală inventată și modificată de alți filozofi. Aceștia ori au crezut că teoria lor explică mai bine decât orice doctrină prefilozofică ar fi făcut-o „care sunt în realitate lucrurile în care credem cu toții”, ori au susținut-o ca pe un ghid îmbunătățit al acțiunii practice. Cel mai bun exemplu de acest fel, cel puțin în tradiția filozofică anglo-saxonă, este teoria Utilitarismului. Dintre toate concepțiile privitoare la modul în care un om trebuie să trăiască, aceasta e în prezent cel mai amplu discutată, analizată, criticată, atacată și apărată. Totuși, ea a fost creată în întregime de filozofi și nu are vreun grup sau vreo instituție proprie.

2) Există însă și întrebări legate de morală care nu vizează conținutul ei, în ele nefiind vorba nici despre valabilitatea sau nu a unor principii, nici despre felul în care trebuie să trăim. Sunt întrebări generate de nedumeriri în privința formei logice a moralei. Astfel, de exemplu, problema obiectivității sau subiectivității judecăților morale și problema relației logice dintre credințele morale și cele factuale (*vezi* eroarea naturalistă) nu vizează direct conținutul vreunei forme particulare de viață morală - reală sau imaginară -, ci regulile logice

generale ale *oricărei* morale sau ale oricărei argumentări morale, indiferent de ce anume urmărește ea să susțină sau să condamne. Acest tip de probleme diferă de cele din etica normativă și sunt caracterizate drept probleme *metaetice*. Evident că asemenea considerații metaetice sunt în sens pur logic anterioare celor ce țin de etica normativă. De exemplu, înainte de a fi decis dacă credințele morale reflectă un adevăr obiectiv sau sunt dependente de dorințele personale ale celor ce le împărtășesc, nu poți ști ce formă de argumentare este potrivită pentru susținerea sau respingerea unei credințe morale date. De fapt, nu poți ști nici măcar dacă este în genere posibilă argumentarea rațională în chestiuni de morală. Astfel, mulți filozofi ai moralei din secolul al XX-lea - de exemplu Moore, Stevenson și Hare - au susținut, uneori implicit iar alții explicit, teza că sarcina primordială a eticii este de a se ocupa de probleme metaetice, lăsând deschisă problema dacă mai târziu vor putea fi abordate și probleme mai de conținut ale moralei (cele ale eticii normative).

Etica sau „filozofia practică“ își pune problema justificării modurilor de comportare și acțiune care determină practica vieții umane în domeniul individual și social. De cele mai multe ori, aceste situații aparțin practicii cotidiene concrete, în care devin vizibile *atitudini morale*. Acțiunea umană reprezintă un concept mai restrâns decât cel de „comportament“, care circumscrie orice activitate a unui organism în raport cu mediul său înconjurător. Organismele sunt dotate cu mecanisme de autoreglare. De pildă, spunem că un animal este legat prin instinct de mediul său înconjurător.

Acțiunea umană este un caz special al comportării. Acest lucru devine limpede de îndată ce ne înfățișăm mai multe posibilități de interpretare ale unei acțiuni. Acțiunile umane sunt de multe ori echivoce, interpretabile în mai multe feluri. Pot avea „un sens subiectiv“ diferit, pentru a-l cita pe sociologul german Max Weber. În activitatea socială, adică în interacțiunea conștientă, depindem de o înțelegere reciprocă: „La ce se referă partenerul meu de discuție când îmi face această propunere?“ - a înțelege înseamnă a reparcurge, din perspectiva partenerului de discuție, motivele unei acțiuni, a te „plasa“ în lumea acestuia.

Prin aceasta se mai spune un lucru, înțelegerea unei acțiuni trebuie raportată mereu la un context concret. Contextul social, în cadrul căruia se interpretează o acțiune, se numește *situație*. Un contract de exemplu, încheiat, evident, în defavoarea uneia din părți, poate fi înțeles prin intermediul situației celor doi parteneri: unul dintre ei este constrâns de o nevoie, celălalt se folosește de aceasta.

Nu ar fi făcut și oricare altul la fel dacă s-ar fi aflat în locul celui ce s-a folosit de situație? Sau nu ar fi făcut la fel orice om rațional, dacă ar fi fost în locul victimei, deoarece în acea situație de constrângere nu exista nici o altă posibilitate decât să accepte oferta neavantajoasă?

Etica se află în căutarea răspunsului la întrebarea cum trebuie să acționeze individul în raport cu sine însuși, cu semenii săi și cu lumea din jur. O multitudine de proiecte teoretice tratează problematica unui principiu general valabil, obligatoriu pentru totalitatea lumii vii.

Fericirea ca țel al acțiunii umane

Etica nicomahică a lui Aristotel poate fi considerată primul sistem științific al eticii. Pentru Aristotel, țelul suprem al oricărui efort uman este atingerea stării de *fericire* (*eudaimonia*); este ceea ce „se caută mereu în sine, și niciodată de dragul altuia“. Este adevărat însă că năzuința spre fericire există în practică:

„Am afirmat, așadar, că fericirea nu este un simplu habitus, dacă ar fi așa, ea ar putea fi accesibilă chiar și cuiva care și-ar petrece toată viața dormind, ducând o existență vegetativă. Deci, dacă a vedea în ea un habitus ar fi inacceptabil, fericirea trebuie considerată mai degrabă o activitate... și dintre activități, unele sunt în mod necesar și alese în vederea unor lucruri, altele sunt demne de dorit în sine, este evident că fericirea trebuie situată printre activitățile demne de dorit în sine și nu printre cele alese în vederea altor lucruri; căci fericirea nu are nevoie de nimic,

ea își ajunge sieși.

Dar demne de dorit în sine sunt activitățile prin care nu se urmărește nimic altceva în afară de activitatea însăși“ (Aristotel, *Etica nicomahică*).

Aristotel definește în al doilea rând viața fericită drept aceea „care este în concordanță cu alte virtuți (precum dreptatea, generozitatea, vitejia)“. Cultivarea virtuților are ca sarcină să reglementeze, printr-o adevărată educație, comportamentul marcat de pasiuni și afecte.

„Ca un semn distinctiv al deprinderilor trebuie luate în considerație plăcerea și durerea ce însoțesc actele. Astfel, cel ce se abține de la plăcerile senzoriale și găsește în asta bucurie este cumpătat, pe când cel ce, abținându-se, suferă, este nestăpânit; iar cel ce înfruntă cu bucurie, sau cel puțin fără suferință, pericolele, este curajos, pe când cel ce suferă înfruntându-le este laș. Căci virtutea etică este legată de plăceri și de dureri; într-adevăr, comitem rău! de dragul plăcerii, în schimb, de frica durerii nu săvârșim binele. De aceea, așa cum spune Platon, să ne formăm încă din primii ani ai copilăriei de așa manieră încât să ne bucurăm și să ne întristăm numai de ceea ce se cuvine; și, într-adevăr, în aceasta constă o educație corectă” (*Idem*).

Aceste virtuți morale sunt definite ca *o medie rațională* (mesotes) între „prea puțin“ și „prea mult“: „...exercițiile fizice excesive, ca și cele insuficiente, distrug vigoarea, la fel cum abuzul sau insuficiența de băutură și hrană periclitează sănătatea, pe când, bine proporționate, creează, dezvoltă și conservă. Tot astfel se întâmplă și în ce privește cumpătarea, curajul și celelalte virtuți. Cel care fuge de toate și se teme și nu îndrăznește nimic devine laș, cel ce nu se teme de nimic, ci înfruntă totul, devine îndrăzneț la fel cum și cel ce profită de orice plăcere, neabținându-se de la nici una, devine neînfrânat, iar cel ce le evită pe toate, ca un sălbatic, devine insensibil. Așadar, cumpătarea și curajul sunt distruse atât de exces, cât și de insuficiență, pe când moderația le salvează“ (*Ibidem*).

Conceptul justeii măsurii nu poate fi însă valabil pentru domenii ce se desprind de *principiul binelui*: „Dar nu orice act sau afect implică medietatea: unele conțin chiar în numele lor perversitatea pe care o implică, așa cum sunt bucurie pentru nenorocirea altuia, impudoarea, invidia, sau, în ce privește actele, adulterul, furtul, homicidul. Toate acestea și cele asemănătoare lor sunt blamate pentru că sunt rele în sine și nu pentru excesul sau insuficiența pe care ar comporta-o. În ce le privește, nu poate exista niciodată rectitudine, ci numai eroare; și nu poate fi vorba, în legătură cu asemenea lucruri, de bine sau de rău, în funcție de împrejurări, de pildă față de cine, în ce moment și în ce mod trebuie comis un adulter, ci simplul fapt de a le comite constituie în sine o greșală.

Același lucru ar fi să pretinzi că, și în ce privește injustiția, lașitatea sau desfrâul, ar exista cale de mijloc, exces și insuficiență“ (*Ibidem*).

În practică, se dovedește însă extrem de greu de definit acest mijloc ca măsură a desăvârșirii.

„Pentru că este extrem de dificil să atingi linia de mijloc, trebuie, ca și în al doilea mod de navigație, cum spune proverbul, să alegem răul cel mai mic; și vom face aceasta cel mai bine urmând metoda pe care o expunem aici.

Trebuie deci să ne observăm propriile tendințe naturale, căci pe fiecare dintre noi natura l-a înzestrat cu alte înclinații“ (*Ibidem*).

Egoismul etic

Conceptul de egoism etic include teoriile care pleacă de la ideea că oamenii, prin natura lor, pe baza alcătuirii lor psihice, acționează doar în interes propriu: „Egoism poate să însemne că oricine își urmărește, cu necesitate psihologică, doar propriul interes,... poate să însemne că propriul interes este singurul ce trebuie considerat bun“ (B. Russel, 1952).

Ca mobile principale ale acțiunii umane sunt considerate egoismul și tendința de a-i

domina pe alții: „Astfel se află în natura umană trei cauze principale de conflict: în primul rând, concurența, în al doilea rând, neîncrederea, în al treilea rând, dorința de glorie.

Prima face ca oamenii să fie dominați de câștig, a doua le dă siguranță și a treia este reputație. Primele se folosesc de forță pentru a se înstăpâni asupra altor bărbați, asupra femeilor, copiilor și vitelor acestora, celelalte, pentru a apăra toate acestea, și ultimele pentru fleacuri, precum un cuvânt, un surâs, o părere diferită sau orice alt semn de desconsiderare care se îndreaptă fie direct spre ei, fie constă într-o critică adusă rudelor, prietenilor, poporului, profesiei sau numelui lor“ (Th. Hobbes, 1965).

Astfel, în stadiul natural, adică în stadiul în care nu s-au dezvoltat încă instituțiile statale, omnia se află într-o permanentă stare de război, în care „fiecare este dușmanul celuilalt“, în care omul este lup pentru om (*homo homini lupus*).

Primatul datoriei

Împotriva *eudaimonismului*, a *hedonismului* și a *egoismului* etic se îndreaptă cele mai importante scrieri etice ale lui Kant (*întemeierea metafizicii moravurilor*, *Critica rațiunii practice*). Kant distinge între un *eu empiric* (ființa concretă, dotată cu simțuri și trup), și *eul inteligibil* (călăuzit după principiul rațiunii). În timp ce eul empiric este supus facticității pure, eul inteligibil este definit de instanța normativă a *legii morale*, care exprimă mereu un „imperativ“. Cerințele care pleacă de la instanța legii morale (imperativele) se află, de multe ori, în opoziție față de potențialul sensibil-trupesc (afecte, dorințe, înclinații, instincte) al eului empiric: „Omul simte în el însuși o mare forță împotriva tuturor imperativelor datoriei, pe care rațiunea i le prezintă ca fiind atât de demne de respect“ (I. Kant, 1975).

Omul având, prin activitatea rațiunii sale care îl ridică deasupra animalului (căci este „acea ființă al cărei scop natural este rațiunea“), posibilitatea de a avea un caracter, „pe care și-l creează el însuși“, este dator „să se autoperfecționeze în funcție de un scop preluat din el însuși, fapt prin care poate să se transforme pe sine, ca animal dotat cu rațiune (animal rationabile) într-un animal rațional (animal raționale)“ (*Idem*).

Această capacitate de a-și indica propriile scopuri raționale ale acțiunii este numită de Kant *voință*; aceasta este putința de „a se determina pe sine însuși în funcție de anumite legi“. Dacă această voință este constituită de condițiile lumii sensibile, Kant vorbește de *eteronomie* (determinare din afară), care implică o lipsă de libertate; o voință în schimb poate fi liberă doar atunci când se determină pe sine însăși prin rațiune (*autonomie*).

Determinarea voinței prin rațiune necesită acțiune, care urmează, din spirit de datorie, legea morală. Conceptul de datorie beneficiază la Kant de o admirație euforică: „*Datorie!* nume sublim și mare, tu care nu cuprinzi în tine nimic agreabil, nimic care să includă insinuare, ci reclami supunere, care totuși nici nu ameninți cu nimic care ar trezi în suflet o aversiune naturală și l-ar înspăimânta pentru a pune în mișcare voința, ci numai stabilești o lege care-și găsește prin ea însăși intrare în suflet și care totuși își câștigă ea însăși, în ciuda voinței, venerație...“ (*Idem*).

Legea morală are un caracter general valabil; exprimă un *imperativ* care este independent de înclinații subiective. Doar forma determinată de rațiune a legii morale trebuie să definească acțiunea ca atare; voința *bună*, morala acționează din respect față de lege. Kant formulează o lege generală, „*legea fundamentală a rațiunii practice*“, *imperativul categoric* după care trebuie să se orienteze totalitatea acțiunilor: „Nu este deci decât un singur imperativ categoric și anume acesta: acționează numai conform acelei maxime prin care să poți vrea totodată ca ea să devină o lege universală.

Dacă acum din acest imperativ unic pot fi deduse toate imperativele datoriei ca din principiul lor, atunci, deși lăsăm nesoluționată problema dacă în general ceea ce numim datorie

nu e un concept gol, vom putea cel puțin arăta ce gândim prin acest concept și ce vrea el să spună.

Fiindcă universalitatea legii potrivit căreia se produc efecte constituie ceea ce se numește propriu-zis natură în sensul cel mai general al cuvântului (în ceea ce privește forma) adică on Bloy existența lucrurilor, întrucât este determinată de legi universale, imperativul universal al datoriei ar putea fi exprimat și astfel: acționează ca și când maxima acțiunii tale ar trebui să devină, prin voința ta, lege universală a naturii.

Etică și integritate academică

Preceptele etice sunt universal valabile și, chiar dacă nu s-a insistat în mod manifest asupra teoretizării direcțiilor morale în educație, ele au acționat dintotdeauna, fiind ca de la sine înțelese.

Relația cadru didactic – elev/student implică fundamentul interdependenței dintre cei doi poli, fiecare depinzând continuu unul de celălalt. Lucrul acesta este admirabil sesizat în chintesența reflecției "nu se știe cine dă și cine primește", a lui Léon Bloy.

Autoritatea cadrului didactic se exercită în condițiile de profesionalism și moralitate ale acestuia. Numai astfel el poate constitui un model, modelul care impune și cheamă totodată să-i fie preluate – într-o primă fază prin imitație – acele trăsături demne de a fi transmise de la o generație la alta.

Comportamentul etic al celui de la catedră nu trebuie să se reducă niciodată la teoretizarea normelor, regulilor și principiilor morale asupra cărora acesta dorește să atragă atenția ascultătorilor. Căci dacă atitudinile, acțiunile și comportamentul său nu vor fi conforme cu principiile morale invocate, atunci nu va rămâne decât discrepanța rupturii dintre cuvinte și fapte.

De altfel, în astfel de situații, se conturează în mentalul colectiv absența frumuseții trăirii eticului căreia îi ia locul doar caracterul anost al teoretizării lui.